

УДК 37: 159.922.1

Петренко Оксана,*доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне*

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ОСВІТІ І ВИХОВАННІ: ПРОБЛЕМА ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті обґрунтовується необхідність формування чіткої термінологічної бази гендерної педагогіки, зокрема аналізуються терміни “підхід”, “гендерний підхід”, “гендерний підхід до освіти й виховання”, “гендерний підхід у(в) освіті й вихованні”; специфіка їх семантичного значення та особливості використання.

Ключові слова: *гендерний підхід, гендерний підхід до освіти й виховання, гендерний підхід у(в) освіті й вихованні, термінологія, гендерна педагогіка.*

Petrenko O. The gender approach in formation and education: a terminology problem

In article necessity of formation of accurate terminological base of gender pedagogy is proved, terms “approach”, “the gender approach”, “the gender approach to formation and education” “the gender approach in formation and education” in particular are analyzed; specificity of their semantic value and feature of use.

Keywords: *the gender approach, the gender approach to formation and education, the gender approach in formation and education, terminology, gender pedagogics.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні значне місце у розв’язанні культурно-освітніх проблем відводиться актуалізації гендерного підходу до освіти й виховання особистості, який дає можливість орієнтувати навчально-виховний процес на егалітарні стосунки та взаємозамінні сімейні ролі, на найповнішу самореалізацію особистості в освоєнні будь-яких сфер людської життєдіяльності. Розробка гендерних підходів в освіті й вихованні є новим кроком у розвитку науки людинознавства, педагогічної антропології. Модернізація шкільної освіти й виховання, перехід до особистісно

© Петренко Оксана, 2012

орієнтованої моделі навчально-виховного процесу орієнтують педагогів на врахування освітніх потреб особистості кожного школяра/школярки, не тільки вікових, індивідуальних особливостей, але й гендерних характеристик конкретної особистості.

Однак сьогодні існує чимало труднощів у розробці проблеми гендерного підходу в освіті й вихованні, які зумовлені низкою чинників:

- відсутністю гендерної проблематики в державних освітніх стандартах;

- недостатньою розробленістю понятійно-категоріального апарата гендерної педагогіки;

- суперечливістю експериментальних даних щодо психічних відмінностей представників різної статі, ступеня їх прояву.

Обґрунтовуючи гендерний підхід як певний соціальний механізм долучення особистості школяра/школярки до наявного у державі та суспільстві гендерного розподілу через побудову шкільної освіти й виховання, відповідну педагогічну аргументацію, а також як певну технологію сприймання та подальшого відтворення цього розподілу через систему освіти, вважаємо, що необхідно сформувати теоретико-методологічні основи, розробити термінологію, змістовні і технологічні аспекти гендерного підходу в освіті й вихованні.

Загальний аналіз досліджень з проблеми. Як показав аналіз робіт, присвячених проблемам статі в педагогічній науці, сексуально-фізіологічні й медичні аспекти соціостатевого виховання вивчалися П. Блонським, Д. Ісаєвим, В. Каганом, Д. Колесовим, В. Кравцем, А. Хрипковою; аналіз спільного й роздільного навчання й виховання дітей різних статей здійснили В. Єрмеєва, А. Мудрик, І. Кон, О. Петренко й ін.; врахування статевих (гендерних) відмінностей в освіті вивчали Г. Бреслав і Б. Хасан, І. Кон, В. Сухомлинський та ін. [6; 9; 5; 10; 7; 12].

Змістовні й технологічні аспекти проблеми гендерної освіти й виховання на різних вікових етапах відображені в дослідженнях С. Вихор, Т. Репіної Л. Столярчук, С. Харченка, О. Шведової, Л. Штильової й ін. [3; 12; 16; 17].

Однак роботи названих авторів рідко торкаються гендерних підходів до освіти й виховання, тим паче проблеми термінів. Саме тому **предметом статті** обрано проблему термінології гендерного підходу до освіти й виховання.

Прагнучи термінологічної визначеності, ми не претендуємо на повне розкриття й всебічне тлумачення означених термінів, оскільки процес еволюції, уточнення та збагачення педагогічної лексики є перманентним. Спроба формування термінології у пропонованій статті носить дискусійний характер.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема формування термінології є характерною для будь-якої галузі людських знань. Гендерна педагогіка – відносно нова галузь педагогіки, яка інтенсивно розвивається. Кількість досліджень, пов'язаних з цією галуззю, досить велика. Як завжди буває у таких випадках, термінологія нової галузі ще остаточно не сформуфалась. У зв'язку з цим неоднозначність, нечіткість, а інколи й відсутність необхідних термінів викликає серйозні труднощі як теоретичного, так і практичного характеру. Тому не виникає сумнівів у тому, що необхідність формування чіткої термінологічної бази є пріоритетним завданням гендерної педагогіки.

Оскільки наше дослідження присвячене аналізу проблемі формування термінології, детальніше зупинимось на тлумаченні власне термінів *“підхід”*, *“гендерний підхід”*.

Термін *“підхід”* означає загальну вихідну концептуальну позицію, яка є вирішальною у розгляді та визначенні інших підпорядкованих концептуальних положень [11]. *“Підхід”* у педагогіці – це лише певні методологічні орієнтири реалізації певної ідеології (або наукової парадигми) у всіх компонентах педагогічної системи навчально-виховного закладу. Таким чином, при новому підході змінюватись будуть не види діяльності, не форми і методи навчально-виховної роботи, а в першу чергу цілі й зміст, вибудовані під певним (у нашому випадку гендерним) кутом зору.

Гендерний підхід у вітчизняній гуманітарній науці активно застосовується філософами, соціологами, психологами, істориками, антропологами. Завдяки застосуванню гендерного підходу в суспільних і гуманітарних науках, – *“найбільш актуальні проблеми соціуму – влада, насилля, самосвідомість і свобода особистості – в умовах постіндустріального суспільства постали як проблеми статевої ідентифікації індивіда і відповідних соціальних ролей. Основні філософські питання, – проблема сутності людини, смисл і призначення, простір і час людського буття, – отримали гендерний*

вимір. Усвідомлення цього положення і знайшло відображення у гендерних дослідженнях, які широко розвертаються у всьому світі” (О. Шабурова, 1998) [15, с. 180].

Педагогіка дуже відстає від інших суспільних і гуманітарних наук у засвоєнні і переробці гендерної теорії, створенні своєї професійної мови, яка б дала їй змогу не тільки деконструювати старі підходи у вихованні дівчат і хлопців, але й описати новий порядок. Тому сьогодні, спираючись на досягнення гуманітарних наук у розробці гендерного підходу, для педагогів актуальним є завдання впорядкувати відповідну термінологію, розробити теорію і методику гендерного підходу та гендерного аналізу, зробити її доступною для педагогічної громадськості.

Як і все нове, ця галузь знання потребує підвищеної уваги, пильного вивчення, і терміни, якими вона оперує, важливі в цій діяльності. У міру становлення цього підходу й публікації все більшої кількості наукових праць, з’являється необхідність чіткої фіксації ключових понять, що становлять базис гендерного дискурсу. У зв’язку з орієнтацією цих досліджень на культурологічний контекст, термінологія неминує запозичити поняття з філософії, філології, лінгвістики й інших наук. Адже, як зауважує російська дослідниця О.Трофімова, “гендерні дослідження ... у силу постановки проблеми порушують вузькі рамки [окремої дисципліни, наприклад, – вставка наша – О. П.] філології, тому неможливо собі їх представити без міждисциплінарних підходів. Повинні бути взяті до уваги історична наука, соціологія, філософія, психологія, економіка, педагогіка, лінгвістика й ряд інших наук” [14].

Необхідно зазначити, що вивчення літератури з проблеми засвідчило, що багато понять у педагогіці перетинаються, дефінітивні ознаки часто є надто узагальненими. Так, і в російських, і в українських дослідженнях (Л. Білецька, О. Каменська, О. Константинова, О. Кікінежді, В. Кравець, І. Мунтян, О. Петренко, Л. Штильова) має місце синонімічне використання термінів “гендерний підхід до освіти й виховання” та “гендерний підхід у(в) освіті й вихованні” [6; 8; 9; 12; 16].

Наприклад, відомий російський фахівець з соціальної педагогіки А. Мудрик, аналізуючи особливості гендерного підходу у соціальному вихованні, веде мову то про “підхід до виховання”, то про “підхід

у вихованні”. За А. Мудриком, “гендерний підхід у вихованні передбачає створення таких умов формування дівчат і хлопців у виховних закладах”, які сприятимуть повноцінній гендерній ідентифікації й соціалізації особистості. При цьому гендерний підхід до виховання, знання про гендерні особливості необхідно враховувати “в організації побуту і життєдіяльності освітніх установ, взаємодії їх членів, у визначенні змісту і методів навчання й виховання, у створенні умов для оволодіння хлопцями і дівчатами нормами, моделями, сценаріями і досвідом статевої поведінки, адекватних їх віковому статусу, психосексуальному розвитку і соціальним очікуванням, у розв’язанні проблем, пов’язаних з гендерною ідентифікацією і самореалізацією” [10, с.177-178] (тут і далі курсив наш – О. П.).

Прагнучи визначеності й конкретності у терміносистемі дослідження гендерних підходів, детально розглянемо значення пропонувананих словосполучень, виходячи, насамперед, із семантичного значення прийменників *до* й *у(в)*.

Як вважають сучасні українські (І. Вихованець, К. Городенська, З. Іванченко) та російські (Л. Шишкіна) мовознавці, майже всі первинні прийменники (до яких належать *до* й *у(в)*) служать засобами передачі різноманітних відтінків просторового значення, причому контактність – дистантність є основною ознакою прийменників [1; 2]. Дистантне місцеперебування або рух може відбуватися без орієнтації або з орієнтацією на конкретний бік предмета. Контактне перебування чи рух реалізується звичайно у внутрішній або центральній частині предмета, на його поверхні або між рядом об’єктів. Усі ці відношення між предметами об’єктивного світу узагальнюються, типізуються в нашій свідомості і виражаються за допомогою певних лексичних і синтаксичних мовних засобів [2].

Контактний прийменник *у(в)* позначає контактну щодо предмета локалізацію і з формою місцевого відмінка вказує на місце всередині чогось [1, с. 209]. Контактний прийменник *у(в)* виражає локалізацію гендерного аналізу всередині освіти й виховання. У нашому дослідженні гендерний підхід *у(в)* освіти й вихованні означає гендерний аналіз їх внутрішньої складової.

Натомість дистантний прийменник *до* з динамічним відмінком позначає рух у бік предмета (*у* нашому випадку – до освіти й ви-

ховання), передаючи динамічні просторові відношення [1, с. 109]. Саме як спрямованість руху до, як фокус соціально-педагогічного впливу на представників різних статей в умовах різноманітних соціальних інститутів розглядається “гендерний підхід” в “Енциклопедії освіти” [4, с. 129].

Розкриваючи сутність гендерного підходу, сучасні науковці стверджують, що це “ознака культури, ... усвідомлення того, що явища, які відбуваються в суспільстві, по-різному впливають на чоловіче й жіноче населення, викликаючи неоднакові реакції” у чоловіків і жінок [13, с. 71].

Так, Л. Штильова (2004) пропонує розглядати гендерний підхід як об’єктивну родову ознаку політичної культури, що властива активній демократії, суть якої – врахування інтересів обох соціостватевих груп суспільства, а тому необхідно впроваджувати спеціальні заходи, щоб досягти гендерної рівності. Гендерний підхід розкриває механізм формування владних взаємин між статями [16]. Гендерний підхід, не відкидаючи природних відмінностей між жінками й чоловіками, розглядає стать як продукт соціалізації індивідів, що конструюється й реконструюється ними протягом усього життя у взаємодії з різними соціальними інститутами, включаючи освіту й виховання. Він спрямований на виховання гендерної (соціостатеві) рівності й подолання патріархатних стереотипів [16]. Гендерний підхід – це створення педагогічних умов для самореалізації особистості, заснований на її можливостях і здібностях.

Гендерний підхід до освіти й виховання виступає одним із концептуальних принципів, що вимагає змінити традиційний (безособовий) вектор педагогічних дій – не зводить реальне розмаїття хлопців/дівчат до однаковості типологій жіноче/чоловіче, а з розумінням ставитися до прояву варіативності (у жіночому/чоловічому як способах і стилях поведінки, захопленні, вибору та ін.), визнавати непереборність і цінність індивідуальності [там само]. Отже, термін “гендерний підхід до освіти й виховання” передає динамічні просторові відношення, показує спрямованість руху фокусу соціально-педагогічного впливу на представників різних статей в умовах різноманітних соціальних інститутів.

В “Енциклопедії освіти” гендерний підхід визначається як “ви-

мір суспільних явищ крізь призму сукупності світоглядних положень, які виходять з ідеї про те, що важливі не самі по собі біологічні та фізичні відмінності між чоловіками і жінками, а культурна і соціальна значущість, яка надається суспільством цим відмінностям у напрямі досягнення гендерної рівності” [4, с.129].

На основі здійсненого аналізу вважаємо коректним визначення гендерного підходу у освіті й вихованні як значущої складової особистісно орієнтованого підходу, що спирається на соціостатеві особливості учня/учениці й вибудовує на підставі цього відповідний зміст, методи, форми навчання, спрямовані на створення сприятливого (гендерно комфортного) освітньо-виховного середовища з метою забезпечення розвитку особистості відповідно до її потенціалу. Тобто термін “гендерний підхід в освіті й вихованні” слід використовувати під час аналізу *внутрішньої складової*: змісту навчальних планів і предметів, змістового наповнення виховних заходів, форм і методів навчання й виховання дівчат і хлопців. Гендерний підхід в освіті й вихованні полягає у переході на багатополосну модель соціального конструювання статі без поширення репродуктивних відмінностей на всі інші сфери життя дівчат і хлопців.

Мета гендерного підходу в освіті й вихованні полягає у звільненні навчально-виховного процесу і шкільного середовища від найбільш жорстких гендерних стереотипів, розширенні освітнього простору для прояву індивідуальності та розвитку особистості кожного учня/учениці, виховання їх у дусі егалітарного партнерства в усіх сферах життєдіяльності.

Гендерний підхід в освіті й вихованні відкриває приховані можливості для розвитку й самореалізації кожної дитини, для значного посилення людського потенціалу суспільства, гуманізації взаємин між статями на всіх рівнях міжособистісних і суспільних відносин.

Гендерний підхід в освіті й вихованні не піддає сумніву природних передумов, які впливають на самовідчуття і самовизначення людиною своєї базової гендерної ідентичності. Разом з тим, гендерний підхід розкриває механізми гендерної соціалізації та типізації через освіту й виховання, за допомогою яких соціум наділяє біологічні відмінності між хлопцями і дівчатами соціальними значеннями, передає і відтворює стосунки жіночого і чоловічого як взаємини домінування і нерівності.

Впровадження гендерного підходу в освіту й виховання означає, що:

- педагогам необхідно переглянути своє ставлення до чинника статі, відмовитись від безконтрольного використання гендерних стереотипів у педагогічній взаємодії, заохочувати дітей до більшої, порівняно з рамками статевих ролей, гнучкості в інтересах і особистісних рисах;

- точкою відліку для прийняття педагогічних рішень щодо конкретного учня/учениці має бути не стать дитини, а її здібності і задатки, потреби, індивідуальна ситуація розвитку;

- знання й критичне використання результатів психолого-педагогічних досліджень з означеної проблеми;

- діяльність педагогів повинна здійснюватися з розумінням і врахуванням впливу освіти й виховання (змісту, середовища і процесу) на формування гендерних уявлень дівчат і хлопців, що, своєю чергою, активно впливає на визначення школярами/школярками своїх життєвих планів і стратегій [17, с. 169-170].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, короткий виклад термінологічних проблем гендерної педагогіки, здійснений вище, дає змогу зробити узагальнення: гендерний підхід в освіті й вихованні передбачає відхід від концепції незаперечних “вроджених статевих відмінностей між хлопцями і дівчатами в освіті” й ідеї “вроджених статевих ролей”, переносить акцент на інституційний контекст середовища і контекст взаємодії суб’єктів гендерних відносин. З’ясовано, що термін “гендерний підхід до освіти й виховання” передає динамічні просторові відношення, показує спрямованість руху фокусу соціально-педагогічного впливу на представників різних статей в умовах різноманітних соціальних інститутів, а термін “гендерний підхід в освіті й вихованні” доцільно використовувати під час аналізу внутрішньої складової: змісту навчальних планів і предметів, змістового наповнення виховних заходів, форм і методів навчання й виховання дівчат і хлопців.

Здійснений аналіз дає змогу визначити проблеми такого аналізу, зокрема розробити змістовні і технологічні аспекти гендерного підходу в освіті й вихованні.

Список використаної літератури:

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : “Наук. думка”, 1980. – 286 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Акад. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / С. Т. Вихор. – Тернопіль, 2006. – 20 с.
4. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Еремеева В. Д. Мальчики и девочки – два разных мира. Нейропсихологи – учителям воспитателям, родителям школьным психологам / В. Д. Еремеева, Т. П. Хризман. – СПб : “Гуссарора”, 2000. – 184 с.
6. Каменская Е. Н. Гендерный подход в педагогике: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Каменская Елена Николаевна. – Ростов-на-Дону, 2006. – 385 с.
7. Кон И. С. Плюсы и минусы раздельного и совместного обучения / И. С. Кон // Педагогика. – 2006. – № 9. – С. 16–22.
8. Константинова О. А. Гендерный подход к обучению школьников: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Константинова Ольга Александровна. – Саратов, 2005. – 174 с.
9. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – 440 с.
10. Мудрик А. О полоролевом (гендерном) подходе в социальном воспитании / А. Мудрик // Народное образование. – 2007. – № 5. – С. 175–181.
11. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
12. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття) : монографія // О. Б. Петренко. – Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2010. – 530 с.
13. Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой ; Регион. обществ. организация “Восток–Запад: женские инновационные проекты”. – М. : Информация – XXI век, 2002. – 256 с.
14. Трофимова Е. И. К вопросу о гендерной терминологии [Электронный ресурс] / Е. И. Трофимова. – Режим доступа : <http://www.gender-cent.ryazan.ru : 8101/schooj/lectures.htm#trofimova>.
15. Шабурова О. В. Гендер // Современный философский словарь / Под общей ред. д. ф. н. профессора В. Е. Кемерова. Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск: “Панпринт”, 1998. – С. 177–180.
16. Штылева Л. Институционализация гендерного подхода / Е. Штылева // Высшее образование в России. – 2004. – № 10. – С. 142–146.
17. Штылева Л. В. Фактор пола в образовании: гендерный подход и анализ / Л. В. Штылева. – М. : “ПЕР СЭ”, 2008. – 316 с.